Отже, розкриття інтенсіонального світу, репрезентованого в художньому творі, відбувається через трансформації дискурсно-модальної семантики різних ФСДМ полів.

Проведений аналіз показав, що прозовий дискурс виступає складною відкритою нелінійною системою, інтенсіонал (зміст, смисл) якої розкривається шляхом когерентності смислових компонентів художнього твору. При цьому в процесі інтенсіоналізації референтної дійсності першорядна роль належить динамічності, поліваріантності й узгодженості модальних смислів різних ФСДМ полів, представлених у мові художнього твору.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бутакова Л. О. Динамическая когнитивная модель речевой деятельности автора // Лингвосинергетика: проблемы и перспективы / отв. ред. В. И. Пищальникова. – Барнаул: Изд. ААЭП, 2001. - С. 23 – 29.
2. Герман И. А. Лингвосинергетика: Монография. Барнаул: Изд-во Алтайской академии экономики и права, 2000.–168 с.
3. Герман И. А. Пищальникова В. А. Введение в лингвосинергетику: Монография.–Барнаул: Изд-во Алт. ун-та, 1999.–130 с.
4. Дрозд В. Білий кінь Шептало: Оповідання. – К.: Рад. письменник, 1969. – 285 с.
5. Залевская А.А. Текст и его понимание. – Тверь: Тверской гос. ун-т, 2001. – 178 с.
6. Кондаков Н. И. Логический словарь-справочник/ Отв. ред. Д.П. Горский. – Изд. 2-е, испр. и доп.–М.: Наука, 1975.–720 с.
7. Леонтьев Д. А. Психология смысла: принципы, структура и динамика смысловой реальности. – М., 1999.
8. Москальчук Г. Г. Структурная организация и самоорганизация текста. – Барнаул, 1998.
9. Мышкина Н. Л. Внутренняя жизнь текста. – Пермь, 1998.
10. Пищальникова В. А. Значение слова как синергетическая система // Лингвосинергетика: проблемы и перспективы / отв. ред. В. И. Пищальникова. – Барнаул: Изд. ААЭП, 2001. - С. 71 – 84.
11. Семенець О.О. Синергетика поетичного слова. – Кіровоград: Імекс ЛТД, 2004. – 338 с.
12. Сучасний словник іншомовних слів: Близько 20 тис. слів і словосполучень / Уклали: О.І. Скопненко, Т.В. Цимбалюк. – К.: Довіра, 2006. – 789 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Світлана Криворученко – здобувач кафедри української мови КДПУ ім. В. Винниченка.
Наукові інтереси: лінгвістика тексту, логічний аналіз мови.

ХИТРІСТЬ ЯК СКЛАДОВА КОНЦЕПТУ МУДРІСТЬ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Тетяна КРИЖАНОВСЬКА (Кіровоград, Україна)

Стаття присвячена аналізу внутрішньої організації лексичної одиниці хитрість як складової концепту мудрість в українській мові, а також дослідженню безпосередніх зв'язків даної лексеми з іншими одиницями.

The article deals with the analysis of the structure of the word slyness as a constituent of the concept wisdom in the Ukrainian language. The direct contacts of the above-mentioned lexeme with other language units are described.

Характерною рисою сучасної лінгвістики є вивчення мови у тісному зв′язку з людиною, її свідомістю, пізнанням навколишньої дійсності та її практичної діяльності. Тому на перший план виступає вивчення мови з урахуванням мовної особистості. Людина не просто пізнає світ, вона живе в ньому. Завдяки цьому в мові знаходить своє вираження не лише об’єктивна дійсність, а й сама людина. Тому особливе значення надається проблемі співвідношення мови та мислення, а також виявленню закономірностей утворення абстрактних концептів і їхньому вираженню в семантичних просторах різних мов.

Семантичний опис концептів дає уявлення про поняття, яке існує у свідомості носіїв культури і яке є вираженим у певних мовних стереотипах. Ними можуть виступати як слова, так і словосполучення. І кожне таке поняття говорить особливою мовою, що оперує власним синтаксисом, лексиконом, фразеологією і що відкриває доступ до відповідного поняття. Таким описом „особливих мов” для інтерпретації концептів користувалися філософи. Проте, на думку Н.Д.Арутюнової, у лінгвістів є більше можливостей досконаліше розробити його методику. Перспективи таких досліджень полягають у виявленні семантичних моделей головних концептів у світогляді людини, які реалізуються в їхніх „мовах”. Процес формування „особливих мов” концептів складається з трьох компонентів: „...1) набір атрибутів, що вказують на належність до певного концептуального поля; 2) визначення, зумовлені місцем у системі цінностей; 3) функції в житті людини” [1: 4]. Третій компонент є

дуже важливим для формування „мови” концепту, яка дозволяє інтерпретувати взаємодію останнього та людини. Дослідження таких вчених, як Н.Д. Арутюнова, Ю.С. Степанов, О.С. Кубрякова, А. Вежбицька показали, що світоглядні, культурні концепти тісно взаємопов’язані [1; 2; 4; 10]. Звідси випливає необхідність їхньої інвентаризації, розподілу за полями (чи категоріями) і, найголовніше, їхнього чіткого, по можливості, тлумачення.

Семантичний опис концептів культури відбувається через їхній зв’язок з іншими концептами тієї самої культури. Отримати часткове тлумачення певного слова-концепта стає можливим завдяки опису відношення досліджуваного концепту з іншим концептом, пов’язаним з ним синтагматично чи парадигматично. Сума усіх часткових тлумачень і буде досить повним семантичним поясненням концепту.

Складна структура концепту є результатом культурного життя різних епох, і компоненти, що входять до цієї структури, утворюють різні концептуальні рівні. У вербалізованому мовленні компоненти концепту постають у вигляді сем, з якими інколи співпадають і концептуальні рівні.

На думку З.Д. Попової та І.А. Стерніна, якщо значення слова має польову структуру, то можна припустити, що і концепт теж має багатокомпонентну і багаторівневу організацію, яку можна виявити завдяки аналізу мовних засобів її репрезентації. За принципом поля до ядра концепту належатимуть прототипічні рівні з найбільш чуттєво-наглядною конкретикою, а більш абстрактні ознаки складатимуть його периферію [7]. У разі проходження у напрямку від семантики слова до змісту концепту лінгвістичний аналіз за допомогою сем дає змогу вичленувати концептотвірні ознаки. Семи актуалізуються у сукупності випадків уживання слова. Звідси витікає необхідність когнітивного аналізу, який є виявленням змісту концептів на базі встановлення системних значень і мовленнєвих уживань лексичних одиниць, які вербалізують відповідний концепт.

На думку В.М. Русанівського, вивчення всіх інгредієнтів мови як складної системи повинно починатися із з’ясування внутрішньої форми слова [8: 14]. Таким у внутрішній структурі слова є денотативне значення. Воно протистоїть категорійно-граматичному і конотативному. Саме конотативне значення виступає засобом заповнення лакун у внутрішній структурі слова, що робить його рамки розмитими [5: 21].

Отже, метою даної статті є проаналізувати мікроконцепт **хитрість** як складової концепту **мудрість** в українській мові шляхом дослідження внутрішньої організації лексичних одиниць, що входять до його складу.

Матеріалом дослідження послужили 38 лексем, відібрані методом компонентного аналізу із Словника української мови в 11-ти томах [9], та 120 сем, що утворюють їхню внутрішню організацію.

Уявлення українців про мудрість спираються на християнські моделі культурної людини, яка прагне божественного знання, та на традиції народної культури [3]. У системі мови мудрість тлумачиться не лише як досвід, знання та розуміння, а й як хитрість. Інколи українці навіть ототожнюють ці два поняття. При цьому будь-яка хитрість вимагає розуму та розсудливості

Словотвірне гніздо мікроконцепту **хитрість** налічує 38 лексичних одиниць. Така кількість похідних пояснюється наявністю синонімів, що відрізняються головним чином стилістичним забарвленням. Найдовший словотвірний ланцюжок у гнізді складають 4 лексеми: ***хитрий – хитрувати – хитруватий – хитруватість***. Найдовший синонімічний ланцюжок утворюють 7 лексем: ***хитрий*** (ім.) – ***хитрик – хитрун – хитрунець – хитрюга – хитряк – хитрячок***. У внутрішній організації зазначених слів є спільні семантичні компоненти *’той, хто’* та *’хитрувати’*, що називають чоловіка, який, для досягнення мети, застосовує непрямі чи обманні шляхи: *Дядько Федір належав до* ***хитрунів****, а таких у селі не люблять* (П. Загребельний); ***Хитрого*** *од лукавого не відрізниш* (Прислів'я). Зменшувальні суфікси **–ик-, -ець-** та **–ок-** свідчать про іронічне з позитивним відтінком ставлення українців до таких людей. Цікавим виявляється той факт, що лише один дериват **хитруха** називає жінку, здатну до хитрощів.

Аналіз внутрішньої організації лексеми **хитрість** дає підстави стверджувати, що це є моносемантичний іменник, оскільки у СУМі фіксується лише одне його значення:

«властивість за значенням *хитрий* : *На панську мудрість мужицька* ***хитрість*** (Укр.прислів'я)».

Саме сема *'властивість'* є інтегративною в еквіполентних опозиціях, які зазначена лексична одиниця утворює зі словами **мудрість**, **ознака, здібність, зміст, щастя, явище, здатність, особливість, справедливість, змістовність, кмітливість** та **розсудливість**. Диференційними виступають семи *'мудрий'* слова **мудрість**, *'здібний'* слова **здібність**, *'здатний'* слова **здатність**, *'особливий'* слова **особливість**, *'справедливий'* слова **справедливість**, *'кмітливий'* слова **кмітливість** та *'розсудливий'* слова **розсудливість**. Пор.: *Повзає по світу страшна дурість, але ж ходить і* ***мудрість*** *(*М. Стельмах*)*; *Маленька* ***хитрість*** *удалась: взявши лист та нагадавши про вечерю, мати одразу ж вийшла з кімнати* (А.Головко); *Капітан.. був якийсь розслаблений зовні, а зсередини так і світився від* ***щастя*** (П.Загребельний).

Прикметник **хитрий**, від якого власне і утворюється лексична одиниця **хитрість**, має складну внутрішню організацію. Про це свідчить тлумачення слова у СУМі: «***Хитрий*** – 1) який для досягнення чого-небудь діє непрямими, обманними шляхами; підступний, лукавий: **-** *Цей Романко в мене* ***хитрий****, хоч кого обдурить* (М. Коцюбинський) || *у знач. ім.* Той, хто для досягнення чого-небудь може діяти непрямими, обманними шляхами: *Два* ***хитрих*** *мудрого не переважать* (Укр. прислів'я) || Який завжди знайде вихід, викрутиться зі скрутного становища. || Який виражає хитрість або свідчить про неї: *Погляд її став неначе трохи* ***хитрий****, але в ньому світився розум* (Н.-Левицький) || Замаскований, прихований. || Який дістається, добувається нечесним шляхом. || Який ґрунтується на неправді, несправедливості. 2) Який відзначається розумом, кмітливістю; розумний, мудрий. || Який потребує особливого розуму, проникливості, кмітливості. || Здатний на що-небудь. 3) Зроблений, виконаний вигадливо, майстерно. || Який має складну будову, з вигадкою, секретом. || Який відзначається складністю; заплутаний, витіюватий.

Семантичний компонент *'складний'* виступає інтегративним в еквіполентних опозиціях, які лексична одиниця **хитрий** утворює з лексемами **важкий, мудрий, трудний**. У слові **хитрий** за допомогою диференційної семи *'заплутаний'* реалізується значення безладдя, що порушує певний порядок. Диференційна сема *'для засвоєння'* слова **трудний** маніфестує важкість опанування чого-небудь, а сема *'для виконання'* слова **мудрий** вказує на те, що людині слід докласти певних зусиль для того, щоб виконати якусь роботу**.** Пор.: *Олексій розпитує, якщо* ***трудне*** *та непонятне*[незрозуміле] *для нього у Четі-Мінеї* (Г. Квітка-Основ'яненко). – *Тут моя земля і в межових книгах і в експлікаціях записана! – запам'ятав навіть таке* ***важке*** *слово* (М. Стельмах); [Галя:] *Та хазяйство не така вже* ***мудра*** *штука, щоб його у гімназії вчити* (П. Мирний).

Завдяки інтегративній семі *'мудрий'* лексична одиниця **хитрий** утворює еквіполентні опозиції з лексемами **складний, віщий, пророчий**. Диференційними виступають сема *'проникливий'* слова **віщий,** яка маніфестує здатність проникати в суть чого-небудь, та *'глибокий'* слова **пророчий**, яка характеризує розумову здібність людини до глибокого мислення. Пор.: *Поперед інших стяг новий неси, Карай насильство своїм словом* ***віщим*** (П. Грабовський); *Увесь світ став прислухатися до його* [Т.Г. Шевченка] *мови, а на Вкраїні вірші його приймали як благовісне,* ***пророче*** *слово*(П. Мирний). Між тим прикметники **віщий** та **пророчий** у системі мови є синонімами і тлумачаться одна через одну. Завдяки цьому вони утворюють опозицію тотожності: *Поперед інших стяг новий неси, Карай насильство своїм словом* ***віщим*** (П. Грабовський); *Не вірю я в твої слова* ***пророчі****, Не вірю я ніякій ворожбі!* (Д. Павличко).

Ідеографічними синонімами у системі мови виступають лексеми **хитрий** та **мудрий**. Спільними семами *'розумний'*, *'розум'* та *'кмітливість'* вони вказують на розумові здібності людини і утворюють еквіполентну опозицію: ***Хитрий*** *Жук зашивсь під кору. Дятел глянув, сів на сук. Носом тук – І згинув жук* (М. Стельмах); *Та ти* [Надежда] *вже у нас відома книжниця.* ***Мудра*** *та премудра* (М. Кропивницький).

Оскільки мікрополя мають розмиті, нечіткі межі, адже вони є незамкненою системою, то завдяки семам *'розумний', 'мудрий', 'кмітливий', 'здатний', 'досвідчений'* лексема **хитрий** входить до мікрополів концептів **знання** та **досвід**.

Особливої уваги, на нашу думку, заслуговує перше значення прикметника **хитрий**, в якому висвітлюються негативні риси людини, здатної на хитрість, а, відповідно, і виявляється протиставлення мудрій людині. У Новому Завіті зазначається: «Людина нікчемна, людина брехлива ходить з лукавими устами; Він моргає очима своїми, показує пальцями своїми, говорить ногами своїми, показує пальцями своїми; Підступність в серці його; він вигадує зло постійно, розсіває розбрат. Тому раптово прийде нещастя його; зненацька буде розбитий і не буде зцілення…» [6: 493]. А людину, яка впустила мудрість у серце, знання – в душу, будуть охороняти розважливість та розум, «…Щоб врятувати… від дороги злого, від чоловіка, котрий говорить зрадливо; що залишив дорогу правдиву, і ходить дорогою темряви; що радіє в ділах злих, і любується примхами нечестивого; Котрих стежки криві, і вони зрадливі в дорогах своїх.» [6: 489]. Тому саме в цьому значенні лексеми **хитрий** та **мудрий** розходяться.

Семи *'підступний'* та *'нечесний'* є інтегративними в еквіполентній опозиції, яку лексична одиниця **хитрий** утворює зі словом **лукавий**, а в системі мови вони є ідеографічними синонімами. Диференційна сема *'непрямий'* мовної одиниці **хитрий** свідчить про те, що людина здатна обхідними шляхами добиватися своєї мети. Семантичні компоненти *'злий'* та *'ворожий'* лексеми **лукавий** відбивають семантику брехливості та нещирості дій чи помислів. Пор.: ***Лукавий*** *чоловік в очі світить, а поза очі душу тягне* (Укр. прислів'я); *Цей Романко в мене* ***хитрий****, хоч кого обдурить* (М. Коцюбинський).

Саме сема *'злий'* виступає інтегративною в еквіполентній опозиції, яку лексична одиниця **лукавий** утворює зі словом **підступний**. Диференційною є сема *'показний'* слова **підступний** та *'єхидний'* слова **лукавий**. Пор.: ***Підступний*** *боярин був, князя Данила вбити хотів* (С. Пушик); – *Нащо ви отцю Христофору думки відкриваєте? Він людина* ***лукава****, кар'єрист* (М.Коцюбинський).

Лексичні одиниці **лукавий, нечестивий, грішний** із спільною семою *'гріховний'* характеризують порушення узаконених релігією норм, моральних принципів. Ці одиниці утворюють еквіполентні опозиції, а в системі мови є ідеографічними синонімами. Диференційна сема *'брехня'* слова **лукавий** свідчить про нещирість помислів чи дій. Семантичний компонент *'гріхи'* слова **грішний** відбиває семантику порушення Божих заповідей, а сема *'ображати'* лексеми **нечестивий** виявляє нечемне ставлення до святого за канонами релігії. Пор.: *З того безталанного дня,.. як уздріла я його, мучать мене помисли* ***лукаві****, у три ряди облягли* ***грішні*** *думки* (Панас Мирний); *Я знаю:* ***нечестиве*** *те кохання* (А. Кримський); *Червоні кролячі очі видавали* ***лукаву*** *душу, єхидні заміри* (П. Мирний).

У значенні лексичної одиниці **лукавий** містяться семантичні компоненти *'біс'* та *'диявол',* що характеризують істоту, яка втілює зло. Ця лексема утворює семантичну опозицію тотожності з мовними одиницями **диявол, сатана** (вища істота серед тих, хто втілює в собі зло), **біс, чорт, злий дух**, **чортяка**, **гаспид**, **гаспидяка**, **дідько**, **куцак**, **куций**, **куцан**, **антихрист**, **люцифер** (володар пекла і зла)**, нечистий, лихий**, **чорний**, а в системі мови вони виступають абсолютними синонімами. Більшість з цих одиниць стилістично марковані. Так, лексеми **гаспид, дідько, куцак, куций, куцан** є здебільшого розмовним варіантом, а слова **антихрист** та **чорний** – застарілим. Пор.: – *Як воно скоїлось – і не вгадаю. Се* ***біс*** *проклятий спокусив* (Глібов); *Молитва, може, прожене* ***диявола*** (Т. Шевченко); *Я до* ***чорта****, а він від мене; я за ним, а проклятий чортяка та у сіни* (Г. Квітка-Основ'яненко); *Я не знаю, що мелю, плутає* ***лукавий*** (Сосюра). Усі зазначені одиниці вживаються у протиставленні слову **Бог**, як верховному добру: *То гріх і перед* ***Богом****, і перед людьми, то* ***лукавий*** *кам'янить тобі серце!* (М. Старицький); [Сестра Серафима:] ***Дух темноти*** *погибельний боїться ясного лиця праведного. Да воскресне* ***Бог*** *й разточаться врази єго!..* (Панас Мирний).

Загалом, присутність лексичних одиниць із негативною семантикою у свідчить про наявність як синонімічних, так і антонімічних зв'язків. У межах мікрополя **хитрість** виявляються наступні антонімічні пари: **правда – неправда, несправедливість – справедливість, несправедливий – справедливий, нещирий – щирий, нечесний – чесний, нечестивий – святий, непорядний – порядний, брехня – правда, злий – добрий** і т.д.

Лексичні одиниці **лукавий**, **хитрий** містять сему *'неправда'* і характеризують дію, що суперечить істині, правді. Вони утворюють еквіполентну опозицію. Диференційними виступають семантичні компоненти *'таїти'* лексеми **лукавий** та *'ґрунтуватися на'* лексеми **хитрий**: *Хитрість* ***лукавая*** *Ютурна, Яким би побитом їй Турна Спасти од смертного ножа* (І. Котляревський); То є ***хитрий*** *закон, не для усіх* (СУМ).

На позначення явищ, протилежних правді, істині, у досліджуваному матеріалі виявлені наступні лексичні одиниці **брехливий** та **неправдивий, неправда, брехня, обман, олжа** та **лжа.** Вони утворюють еквіполентні опозиції, оскільки мають різне стилістичне маркування. Пор.: ***Неправда****. Я не міг цього сказати. Я хотів сказати щось інше* (О. Довженко); [Нартал:] *Я сам себе дурив, що їх люблю.. Але ж* ***обманом*** *неба не здобути* (Леся Українка); *Порфир відповів без* ***брехні****: – Школу кидав, з дому тікав* (О. Гончар).

На антонімічності двох мовних одиниць ґрунтується всім відомий вираз **(усіма, усякими) правдами й неправдами** і означає здобуття чогось різними способами, навіть порушуючи певні норми, етикет і т.ін.: *Не ждав, поки міністерство пришле йому гарних працівників: він сам їх шукав і* ***правдами й неправдами*** *перетягав на свій завод* (П. Загребельний).

Загалом мікрополе **хитрість** утворюється у досліджуваному матеріалі 38 лексемами, внутрішня організація яких створюється за допомогою 120 сем. Завдяки диференційним семам та розмитості кордонів поля лексичні одиниці зазначеного мікрополя перетинаються з одиницями інших мікрополів, **знання** та **Бог** зокрема. Подальші дослідження складових концепту **мудрість** в українській мові дозволять більш ґрунтовно репрезентувати конвенціональні знання носіїв мови про нього як окремого фрагмента мовної картини світу та висвітлити логіко-семантичні особливості лексем, що його вербалізують.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. – М.: Языки русской культуры, 1998 – 896с.
2. Вежбицкая Анна Язык. Культура. Познание / М.А.Кронгауз (отв. ред. и сост.); Е.В.Падучева (вступ. ст.) – М.: Русские словари, 1996 – 411с.
3. Крижановська Т.Б. Лінгвокультурологічний аспект концепту «мудрість» в українській мові // Лінгвістичні дослідження: Збірник наукових праць / За заг. ред. проф. Л.А.Лисиченко. – Харків, 2005. – Вип. 17. – С. 57 – 61.
4. Кубрякова Е.С. и др. Человеческий фактор в языке: язык и порождение речи / Е.С.Кубрякова, А.М.Шахнарович, Л.В.Сахарный; Отв. ред. Е.С.Кубрякова; АН СССР Ин-т языкознания – М.: Наука, 1991 – 239с.
5. Лучик А.А. Семантика прислівникових еквівалентів слова української і російської мов. – К.: Довіра, 2001. – 218с.
6. Новий Завіт Господа нашого Ісуса Христа. З додатком псалмів і притч. Новий переклад. – Stockholm, Sweden, 1990. – 518с.
7. Попова З.Д., Стернин И.А. Понятие «концепт» в лингвистических исследованиях. – Воронеж: Вор. гос. ун-т, 1999. – 30с.
8. Русанівський В.М. Структура лексичної і граматичної семантики. – К.: Наукова думка, 1988 – 240с.
9. Словник української мови: В 11-ти т. – Т. 1 – 11 – К.: Наукова думка, 1970 – 1980.
10. Степанов Ю.С. Константы: Словарь русской культуры: Опыт исследования. – М.: 1997 – 824с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Крижановська – викладач кафедри практики германських мов КДПУ ім. В.Винниченка.
Наукові інтереси: типологічне та порівняльне мовознавство, когнітивна лінгвістика.

ЕТИКЕТНІ ФОРМУЛИ ВІТАННЯ У СУЧАСНОМУ СПІЛКУВАННІ: КАТЕГОРІЯ ВВІЧЛИВОСТІ У МІЖКУЛЬТУРНІЙ КОМУНІКАЦІЇ

Наталія КУЗЕННА (Кіровоград, Україна)

Стаття присвячена зіставному дослідженню структурно-семантичних формул привітання в англійській та українській мовах. Наголошується, що категорія ввічливості займає одне із центральних місць у реалізації успішного спілкування.

The article focuses on the contrastive analysis of the structural and semantic patterns of salutation in the English and Ukrainian languages. It is stressed that the category of politeness takes one of the main issues in the realization of the successful communication.

Актуальність нашого дослідження обумовлена посиленням інтересу до мовного етикету, підвищенням його ролі у сучасній мовній комунікації; необхідністю подальшого дослідження співпадань та розбіжностей у спілкуванні в українській та англо-американській культурах; недослідженістю особливостей етикетного явища «привітання» як концепту; відсутністю комплексного системного опису етикетних ситуацій та виразів «привітання».